

мр Драган Каран

Православни богословски факултет

Катедра за Пастирско богословље са психологијом

Београд

Пастирско богословље у Србији у XIX и XX веку

1. Уводни део

Изучавање настанка и развоја академског предмета пастирско богословље у Србији у периоду XIX и XX века немогуће је ограничити само на територију српске државе тога времена.^{*} Како би се стекла целовита представа о историји овог предмета, неопходно је проблему приступити свеобухватније. Стога ће просторни оквир овог истраживања бити проширен и ван граница српске државе, те ћемо, тако, проблематику настанка и развоја пастирског богословља у Србији у XIX и XX веку сагледати на свим просторима где је живео српски народ тог времена и где се развијала црквена просвета.

Првенствени циљ овог рада је да прикажемо настанак и развој предмета пастирско богословље у академским оквирима, као и да представимо неке најважније ствараоце који су својим радом допринели развоју и напретку пастирског богословља код Срба. Такође, због сложености предмета нашег истраживања, посматраћемо и одређене историјске околности, које су од кључног значаја за развој, како пастирског богословља као научне дисциплине, тако и као академског предмета.

Термин пастирско богословље, први пут појављује се у другој половини XVI века у збирци докумената, која је извод из докумената тридентског сабора (1545-1563)¹. У Аустро-угарској монархији, за време Марије Терезије, 1774. пастирско богословље је обавезна академска дисциплина². Од тада па до данас често се у западном богословљу термин пастирско богословље меша са термином практична теологија³.

Појаву и развој пастирског богословља на српској академској сцени посматраћемо из два угла, па ће тако и рад имати два дела. У првом делу рада посвети-

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 26. децембра 2008. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Binsfeld Petrus, *Enchiridion theologiae pastoralis et doctrinae necessariae sacerdotibus ...* – Augustae Trevirorum, ex officina typ. Henrici Bock, 1599.

² Josip Bolotan, *Pastoralni izazovi crkve u Hrvata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1992, стр. 27; B. Z. Šagi, *Pastoral župne zajednice*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, стр. 11.

³ Franz Stephan Rautenstrauch, *Entwurf zur Entwicklung der theologischen Schulen in der kaiserlichen und königlichen Erblanden*, Wien 1776. Antoni Graf, *Kritische Stellung des gegenwärtigen Zustandes der praktischen Theologie*, Tübingen 1841; Franz Xaver Arnold, Karl Rahner, *Handbuch der Pastoraltheologie, Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart*, I-V, Freiburg-Basel-Wien 1970.

ћемо пажњу настанку и историјском развоју пастирског богословља као академског предмета у богословијама, као главним носиоцима црквене просвете у Србији до оснивања Богословског факултета. У склопу овог дела рада биће посвећена посебна пажња развоју Пастирског богословља у Карловачкој богословији, као једном од главних стубова Црквене просвете тог времена⁴, као и у Београдској богословији, као једном од битних духовних центара у ослобођеној српској држави.

У другом делу рада бавићемо се посебно радом катедре пастирског богословља на Православном богословском факултету, формирањем пастирског богословља у универзитетску академску дисциплину и њеним развојем до краја XX столећа.

2. Пастирско богословље као предмет у богословијама

Прве покушаје увођења пастирског богословља као академског предмета на просторима наше Цркве налазимо у Карловачкој митрополији у Клирикалном училишту – Старој богословији⁵. Први наставни план и програм, према којем је извођена настава у новоствореној институцији, предложио је и, заједно са архимандритом ковиљским Јованом Рајићем, написао митрополит Стефан Стратимировића, 19. фебруара 1792.⁶ У складу са наставним планом и програмом, који је био основна дидактичка смерница у школи, циљ пастирског богословља био је упознавање свештеника са њиховим дужностима у опхођењу са посредним и непосредним претпостављенима.⁷ Такође, план наставе предвиђа да се кандидати одспособе за вођење протокола и школске администрације⁸. Дакле, саставни део предмета била је црквена администрација, вођење црквених књига и протокола, што на часовима није изучавано теоријски, него, по препоруци митрополита, ученици би се тим вештинама практично вежбали уз старије колеге. Настава пастирског богословља предавана је у другој години у оба семестра према уџбенику ми-

⁴ Похвале и велику просветитељску улогу Карловачке богословије видимо у примеру Атанасије М. Поповић, *Свештеник, савремене дужности пастира у парохији*, Уједињење, Београд 1928, стр. XII: „С радошћу, поносом и признањем достојно и заслужено истичемо религијско-просветни рад најстарије Богословије, коју је основао митрополит Стефан Стратимировић 1794. године, *Српске Карловачке богословије* која је вазда предњачила у сваком погледу светлила примером свим српским расадницима духовне просвете.“

⁵ Стара Карловачка богословија почиње са радом 1. фебруара 1794. године у Сремским Карловцима, залагањем митрополита Стефана Стратимировића. Нема много писаних трагова о почетку рада ове школе. На стогодишњици школе ректор протојереј Јован Вучковић описује прве кораке ове школске установе: „Било је то 1. фебруара 1794. У скромној једној собици у Карловцима састадоше се четири ђакона и двадесет и шест младих цивилиста.“ Јован Вучковић, „На почетку стотините године“, *Српски Суон* 5 III (1993) стр. 4. Више о раду школе видети у: Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, Сремски Карловци 1984, стр. 29-32.

⁶ Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (у даљем тексту – САНАК), Патријаршиско митрополитска архива (у даљем тексту – ПМА), фонд Богословија (у даљем тексту – Б) бр. 16/1 из 1792.

⁷ САНАК ПМА Б бр. 5 16: „Jene Pflichten hingegen eines Pfarrers, welche ihm die politische Verfassung der Kirche und des Staates auflaßen, wird der Lehrer in Betref der Kirche, theils aus dem vorangefürten Buche theils aber aus deren allerhöchsten Vorschriften, als da sind das Erläuterungs-Rescript, das Consistorial System, und andere allerhöchster Resolutionen entnehmen, und nach denselben seine Candidaten unterrichten in welchem Verhältnisse sie, in ihrer künftigen Pfarre, zwischen ihnen und ihren mittel- oder unmittelbaren geistlichen Vorgeseyten stehen.“

⁸ САНАК ПМА Б бр. 5 16/ „wie sie ferne verschiedene Pfarrs-protocola, die obsorge über die in ihren künftigen Pfarre erfindliche Schule führen“.

трополита могоинског Георгија (Кониског) и Партенија (Сопковског) *О дужностима парохијских свештеника*, у преводу Максима Суровоша. Уџбеник је по одобрењу Синода штампан у Бечу 1798. године. У оквиру предмета пастирско богословље изучавале су се још и катихетика⁹ и омилитика¹⁰. Из садржаја прописаног уџбеника може се претпоставити да је настава усмеравана у следећим правцима. Први део наставе био је базиран на упознавању ученика са појмом свештенства и узвишености свештеничке службе, са припремом за свештеничку службу, као и са опасностима које вребају у свештеничкој служби. Други део наставе, што одговара другом делу уџбеника, састојао се из васпитања будућих кандидата за свештеничку службу о значају поучавања речју у проповедима. Трећи део уџбеника и наставе састојао се од приказа и описа вршења светих тајни и богослужбених обреда. Дидактички материјал који се користио у настави у Клирикалном училишту – Старој богословији у Карловачкој митрополији пратио је савремене токове у православном свету тог времена. Индикативно је то да је уџбеник *О дужностима парохијских свештеника* доживео више од двадесет и пет издања у Русији, што указује на бригу и пажњу наставника у тадашњој црквеној просвети око избора наставног материјала, односно уџбеника. Нажалост, архивски материјал тога времена није сачуван, те не можемо да видимо на који начин се изводила настава пастирског богословља у Карловачкој клирикалној школи. Уочљиво је да постоји велика разлика између Стратимировићевог плана и програма извођења наставе и циљева који су у њему зацртани, са једне стране, и саме природе градива које се изучавало у оквирима пастирског богословља, са друге стране. Наставници који су у томе времену предавали предмет пастирско богословље у Карловачкој клирикалној школи били су: Петар Јовановић Видак¹¹, Гедеон Петровић (1785-1833), протосинђел Јосиф Путник (1777-1833), Лукијан Мушицки (1777-1837). Горе наведени професори, сасвим сигурно, предавали су пастирско богословље у Клирикалој школи. Доказ за то врло је једноставан и поуздан. Наиме, сви су они били наставници и предавачи богословских предмета у које је спадало и пастирско богословље. Предмет пастирско богословље предаван је такорећи тек у другој години, што нам јасно потврђује чињеницу да су тадашњи црквени просветни делатници имали свест о неопходности основног, фундаменталног богословског знања као предуслова за приступање предмету пастирског богословља¹². Анализирајући наведене чињенице приметно је да се пастирско богословље у нашој црквеној просвети појављује од њених почетака, као и да је до сада, ако паралелно пратимо хронологију историје и нашег рада, оно старо свега 25 година.

Реформа Клирикалне школе (1825-1826) којом је настава продужена за годину дана, са две на три године, није се суштински одразила на предмет пастирско богословље. Логика којом се Црква водила при овој реформи указује на висо-

⁹ Уџбеник који се користио за катихетику био је Рајићев кратки катихизис (синодални) из 1774. као и кратки катихизис јеромонаха Платона (руски уџбеник).

¹⁰ Радило се на основу руског уџбеника *Црквено беседништво* из 1790. и према неким немачким уџбеницима. Више о овоме Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, стр. 35.

¹¹ Петар Јовановић Видак рођен 1768. у Сремски Карловцима, а умро у 1818. у Вршцу. Више о његовој биографији: Д. Јовановић, *Шематизам српске православне епархије вршачке за годину 1898*.

¹² Више о стању клирикалног училишта у Сремски Карловцима може се наћи у документу (АСАНУК ПМА „А“ 159/1808).

ку свест тадашњих црквених великодостојника о црквеном идентитету, те неопходности продужетка школовања са две на три године¹³. Током историје више пута појављивала се потреба за реформисањем школства као и за пооштравањем критеријума приликом пријема кандидата у Карловачку богословију. Кроз историју сусрећемо се са више покушаја да се богословије реформишу¹⁴. У контексту реформи богословија илустративна је појава оснивања локалних дијецезалних, епархијских клирикалних школа, које су се углавном користиле наставним планом и програмом карловачке школе¹⁵. У настојању да подигне ниво образовања у Карловачкој богословији патријарх Рајачић доноси план и програм реформе наставе у којем се, наравно, између осталих спомиње и предмет пастирско богословље. Према овом реформисаном наставном програму пастирско богословље предавало се на трећој години понедељком од 8-9 часова пре подне у оба семестра. Уводи се и нови уџбеник, по коме би требало да се одржава настава: *Стузе, Писма о дужностима свештеничког чина*, Москва 1843¹⁶. Уџбеник се састојао од седамдесет и четири писма подељених у седам глава. Тематски уџбеник се дели на следеће целине: припрема за свештенство, о свештенодејствима, о светој тајни исповести, о проповедању речи Божје, о вероучитељској делатности, однос пастира и народа, о неопходности знања и духовног подвига у пастирској служби. Нови уџбеник не разликује се много по садржају и духу од дотад коришћеног, тако да се не би могло рећи да је дошло до неког посебног напретка у извођењу наставе пастирског богословља.

Указом кнеза Михајла Обреновића 1836. године оснива се Београдска богословија¹⁷. Циљ и смисао постојања богословије био је да се „ученици спремају у духу православља и хришћанског благочестија за свештенички чин“¹⁸. У склопу уредбе којом се оснива побројани су и наставни предмети у богословији, међу којима на четвртном месту и пастирско богословље¹⁹. Из тог периода, на жалост, не постоје писани трагови из којих бисмо могли видети на основу којих планова је извођена настава у Београдској богословији, као ни који уџбеници су коришћени у настави. Први уџбеник пастирског богословља Београдске богословије из тог периода јесте руски уџбеник Кирила Наумова, који је превео митрополит Михаил, а објављен је у државној штампарији у Београду 1874. Основни циљ па-

¹³ Уп. Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, стр. 45: „Показало се да је двогодишње школовање и сувише кратко да би будућим свештеницима пружало сва знања и умења потребна за правилно вршење.“

¹⁴ Први покушај био је 1832. од стране бечког двора, где се захтевало од стране митрополита Стратимировића да изврши реорганизацију постојећих клирикалних школа. Исти захтеви поновљени су и 1836. и 1838. На ове позиве одазвао се митрополит Стратимировић 6. фебруара 1839. године својим предлогом о подизању квалитета наставе у клирикалним школама. Видети АСАНУК ПМА „А“ 223/1839.

¹⁵ Више о овоме види Н. Гавриловић, *Српско-румунско клирикално училиште у Вршцу 1822-1877*, изд. Филозофски факултет, Институт за историју, Нови Сад 1983.

¹⁶ АСАНУК, ПМА „А“ 935/1854.

¹⁷ *Просветни зборник закона и наредби Краљевине Србије*, изд. Краљевска-српска државна штампарија, Београд 1895. Уредба о оснивању богословије објављена је под насловом „Закон о устројству богословије“, стр. 88–97.

¹⁸ „Закон о устројству богословије“, *Просветни зборник закона и наредби Краљевине Србије*, стр. 132.

¹⁹ „Закон о устројству богословије“, *Просветни зборник закона и наредби Краљевине Србије*, стр. 133.

стирског богословља, према овоме уџбенику, јесте да укаже „на разлику свештеничког рада у цркви од свију других радова“²⁰. Основна карактеристика овог уџбеника је да у центар црквеног живота ставља свештеника, док идеја Цркве постаје небитан фактор у пастирском богословљу. Тако, на пример, на многим местима можемо да приметимо да се и сама реч Црква пише малим словом, што јасно потврђује да се Црква као богочовечанска институција занемарује. Указује се на узвишеност свештенства, његову историјску основу, разлику од осталих служби у Цркви. Други део уџбеника посвећује пажњу понашању свештеника, како према самој себи, тако и његов однос према Богу и према људима. Основна концепција овог уџбеника базира се на духу тог времена – духу просветитељства, где се човек и његово деловање постављају на централно место – богословски утемељено у теологији поделе Цркве на клир и народ.

Богословија која је формирана на Цетињу 1863. прати основне карактеристике наставног плана и програма Београдске богословије²¹. Уставом ове школе у члану 34. наводе се предмети, који ће се предавати у богословији, међу којима и пастирско богословље у трећем разреду. Предмет је извођен према преводу уџбеника Кирила Наумова *Православно пастирско богословље*, који је коришћен и у Београдској богословији. Настава пастирског богословља реализована је са два недељна часа²². Из ових података јасно се може видети да у Цетињској богословији није дошло до озбиљнијег напретка у планирању и извођењу наставе пастирског богословља. Сличне примере имамо у другим богословијама тог времена; углавном се преузимају наставни програми или Београдске или Карловачке богословије.

Напредку у изучавању и предавању предмета пастирско богословље у Карловачкој богословији у великој мери допринела је реформа богословије 25. новембра 1897. Том приликом на седници Архијерејског синода у Сремским Карловцима карловачка богословска школа са нивоа богословског училишта уздиже се на ниво богословије²³. Према плану и програму који је настао у овој реформи пастирско богословље предавано је у четворј години са по пет часова недељно. Основна карактеристика предмета из тога периода је да се пастирско богословље, углавном, повезивало „са упутством у вођењу парохијских звања“²⁴. Основне теме које су обрађиване на предавањима биле су: живот пастира и пастирска служба. Специфичне теме пастирског богословља за будуће свештенике Карловачке митрополије биле су читање и тумачење дисциплинских правила. Посебна пажња посвећивана је и читању светоотачких текстова који говоре о пастирској служби; као, на пример, *Regula pastoralis* св. Григорија Двојеслова, или *О бегству* св. Григорија Богослова. Обавеза ученика била је да проуче и текстове св. Јована Златоустог *О свитенству*, које је превео тадашњи ректор и професор пастирског

²⁰ Кирило Наумов, *Православно пастирско богословље*, Београд 1874, стр. 9.

²¹ Главни аутор плана и програма за Цетињску богословију био је прота Рајевски, који је био веома добар пријатељ и сарадник са митрополитом Михаилом. Познато је да је при састављању плана и програма за Цетињску богословију прота Рајевски био у консултацијама са митрополитом.

²² Више о овоме видети на <http://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/bogoslovija1876.html> – од 15. 09. 2009. Текст устава богословије првобитно је објављен у књизи Милан Костић, *Школе у Црној Гори од најстаријих времена до данашњег доба*, Панчево 1876.

²³ Више о овоме види Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, стр. 85–86.

²⁴ Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, стр. 105.

богословља. У оквиру пастирског богословља предавана је и црквена администрација²⁵.

После ове реформе нема неких битнијих реформи које су формирале богословску мисао и главне смернице пастирског богословља, све до оснивања Православног богословског факултета, који, као висока богословска установа, преузима водеће место у формирању и креирању богословске свести па тако и свести о пастирском богословљу.

3. Развој Пастирског богословља на Богословском факултету

Оснивањем Богословског факултета Српска православна црква добија једну високошколску установу која има за циљ уздизање богословља на високи ниво по угледу да друге факултете у свету. На основу прве уредбе о устројству Богословског факултета може се јасно закључити да је факултет институција Цркве. Главни циљ рада факултета је „да обрађује богословску науку и да спрема стручне раднике на њој. Да даје духовне пастире са вишом спремом, наставнике за богословске предмете у стручним и средњим школама и особље за судску и административну црквену службу.“²⁶ Из текста уредбе јасно се види да је Богословски факултет институција чији је један од примарних задатака да буде од помоћи Цркви у њеној пастирској служби тако што ће оспособљавати кандидате, како за пастирски рад, тако и за друге црквене обавезе. У исто време, а са друге стране, јасно се могу видети и захтеви Цркве, шта тело Цркве очекује од Богословског факултета као њене просветне институције. Најупечатљивије примере указивања на озбиљност посла пред којим се налази Богословски факултет читамо у текстовима оца Јустина Поповића:

„Но спремити и извести способне и достојне раднике на њиву Божију – то је веома тежак и ванредно деликатан посао... Васпитати добре кандидате за свештенство значи у ствари створити од тих кандидата људе који ће апостолском ревносту, умешношћу и преданошћу водити остале људе највишем смислу и циљу живота који нам Христос указује, људе којима ће Божија воља бити стални и врховни циљ живота, а хришћанска љубав према ближњем трајни импулс и метод свеколике њихове друштвене делатности. Ми се не смемо задовољити ничим што је мање од тога. То сам Христос тражи од нас.“²⁷

Готово је исто у својој беседи приликом прославе десет година Факултета истакао декан: „и чисти обзир пастирске службе будућих свештенослужилаца, којима ће се занављати и виша црквена јерархија, захтевали су да се они духовно од-

²⁵ Никола Гавриловић, *Карловачка богословија (1794-1920)*, стр. 105: „Приступ. Живот пастирски. Служба пастирска. Читање и тумачење дисциплинских правила за свештенство у Карловачкој митрополији, св. Григорија двојеслова Регула пасторалис, св. Григорија богослова Пери фигис. Слушаоци су сами имали проучити спис и Јована Златоуста О свештенству (по преводу Ј. Вучковића). Вршење послова парохијског звања. Стил уопште и црквени стил посебно. Унутарња страна званничних списа. Титулатуре. Врсте писмених састава који се израђују у парохијском звању. Прописи вођење магица и издавање извода. Вођење осталих протокола у парохијском звању. Архива и регистратура. Прописи о биљеговању и поштарини. (IV година 5 часова недељно).“

²⁶ Уредба Православног богословског факултета Универзитета у Београду од 25. октобра 1923. год. објављена у *Службеним новинама* бр. 269, од 23. новембра 1923. год. Целокупан текст Уредбе и Статута објављен је у *Извештају за школску 1897/1898 – АСАНУК МПА „А“ 121/1898.*

²⁷ Јустин Поповић, „Унапредимо наше богословије“, *Сетве и жетве*, Београд, 2007, стр. 567–568.

гајају под општим лучама просвете...²⁸. У том духу, у члану 7 (прве) Уредбе Православног богословског факултета, међу богословским предметима који се изучавају на факултету, сусрећемо и пастирско богословље²⁹. Уредба налаже наставном особљу да формира план и програм наставе, те да га прикаже на седници Савета факултета³⁰. Предвиђено је да се предмет пастирско богословље изучава у седмом и осмом семестру студија, тј. на завршној години, заједно са предметима: морално богословље, упоредно богословље, црквено право, омилитика, катихетика и црквена археологија³¹. Из записника са седнице Савета факултета одржане 2. маја 1923. у изменама и допунама старе Уредбе о Факултету налазимо да је Савет предвидео да се пастирско богословље са омилитиком предаје 6 часова недељно³². Из ове одлуке јасно се може видети која се вредност придаје пастирском богословљу, као академском предмету, те потреби његовог изучавања. Још један доказ придавања посебне пажње предмету пастирско богословље лежи у чињеници да је предмет постављен у последњу годину студија, што указује, како смо закључили и на једном месту раније, да је студент морао поседовати знање многих богословских дисциплина, као основу за приступ и рад на темама пастирског богословља. Истом Уредбом предвиђа се да предмет пастирско богословље буде одвојен од омилитике и, такав, буде обавезан предмет и на докторским студијама у групи црквеног права и практичног богословља³³.

На први расписани конкурс за предавача предмета пастирско богословље на Богословском факултету јављају се кандидати др Дамаскин Грданички, др Никола Ђорђевић и др Јордан Илић. Савет Богословског факултета на својој седници одржаној 1. октобра 1923. именовоа је комисију у саставу др Теодор Титов и др Лазар Мирковић да припреми извештај о конкурсу³⁴. На седници Савета факултета одржаној 19. октобра 1923. покренуто је питање избора наставника за наставни предмет пастирско богословље, али због „одсуства једног редовног професора“ Савет је одлучио „да се изабере привремени хонорарни наставници, док се не изабере стални наставник, те бира за Пастирско богословље др Симеона Станковића а за Омилитику др Радивоја Јосића“³⁵. Избор наставника врши се уочи почетка школске године у којој наступа прва генерација студената која ће

²⁸ Димитрије М. Стефановић, „Беседа на десетогодишњицу факултета“, *Богословље* 1 (1930) стр. 73. Више о овој проблему видети Драгомир Сандо, „Историјат наставних планова на Православном богословском факултету“, у: *Српска теологија у двадесетом веку*, књ. 1, Београд 2007, стр. 177.

²⁹ „Уредба Православног богословског факултета“, *Службене новине* бр. 269, од 23. новембра 1923. Уредба је донешена на Седници факултета одржаној 7. 8. 9. 10. 14. 15. 16. 17. 18. 29. 30. септембра, 1. и 2. октобра 1920. године. Записници са Седница (у даљњем тексту – ЗС) Архив Православног Богословског Факултета (у даљњем тексту АПБФ).

³⁰ „Уредба Православног богословског факултета“, чл. 9, *Службене новине* бр. 269, од 23. новембра 1923. На жалост, не постоје у записницима седница тог периода прикази наставног плана и рада за предмете, тако да нисмо успели да нађемо сведочанства о томе периоду шта се је изучавало на катедри пастирског богословља.

³¹ „Уредба Православног богословског факултета“, чл. 8, *Службене новине* бр. 269, од 23. новембра 1923.

³² ЗС АПБФ од 2. маја 1923, стр. 100.

³³ „Уредба Православног богословског факултета“, чл. 32, *Службене новине* бр. 269, од 23. новембра 1923.

³⁴ ЗС АПБФ од 1. октобра 1923, стр. 121.

³⁵ ЗС АПБФ од 19. октобра 1923, стр. 129.

пратити предавање пастирског богословља³⁶. Очигледно је да се Савет факултета водио истом логиком као и при избору хонорарног наставника за предмет патрологија³⁷. Целу школску годину наставу је предавао професор др Симеон Станковић, који је одржао и први испит из пастирског богословља 25. јуна 1924³⁸. Наставни план по којему је извођена настава, као ни литература која је коришћена за припремање испита нису познати. На седници Савета факултета 30. јуна 1924. за сталног наставника пастирског богословља изабран је др Дамаскин Грданички³⁹. У реферату којим је образложила избор др Дамаскина за предавача овог предмета комисија истиче значај и улогу пастирског богословља као катедре „веома важне за нашу Цркву и народ јер она обухвата и каритативну науку, за коју у западном Богословском Факултету постоје посебне катедре (нпр. у римокатоличком Богословском Факултету у Фрајбургу)“⁴⁰. Такође, из истог документа може се видети и списак научних радова које је комисија имала у виду приликом избора др Дамаскина за доцента на катедри⁴¹. Из списка наведене литературе јасно се виде основне смернице пастирског богословља у мисли професора Дамаскина, као и главни правци у његовом научно-истраживачком раду. Централна и водећа идеја пастирске службе у мисли и делима митрополита Дамаскина јесте Црква и брига око Њених чланова као живог дела Њеног Тела. У својим научним радовима професор др Дамаскин уочава јасне проблеме тога времена као на пример постојање богомољачког покрета, где покушава да пронађе решење на који начин кроз пастирску службу Цркве је могуће задржавање богомољачког покрета у границама Цркве и црквеног живота⁴². У раду се професор Дамаскин служи страним језицима: грчким, енглеским, немачким, као и класичним језицима, што се види из литературе коју је користио⁴³. Такође, професор је био упознат са најпознатијим именима радника на академском пољу пастирског богословља у свету и њи-

³⁶ Имајући у виду да је Богословски факултет почео са радом 1920. године примивши прву генерацију студената, из тога се може закључити да се та генерација налазила на четвртој години студија 1923. године и тако је прва пратила предавања Пастирског богословља на Богословском факултету.

³⁷ ЗС АПБФ од 19. октобра 1923, стр. 128: „Како је на катедри Патрологије тек сад расписан стечај, то би због чекања истека рока конкурса за избор сталног наставника студенти изгубили цео овај семестар, јер се избор не би могао обавити пре почетка летњег семестра Савет је решио...“

³⁸ Сведочанство о датуму полагања испита налазимо у ЗС АПБФ од 11. јуна 1924, тачка IV, стр. 186.

³⁹ ЗС АПБФ од 30. јуна 1924, стр. 193, тачка XII: „Приступа се избору наставника за Омилитику и Пастирско богословље на основу расписаног стечаја. После прочитаног реферата и дуге дискусије изабран је др Дамаскин Грданички...“

⁴⁰ Реферат о избору др Дамаскина Грданичког, у досијеу др Дамаскина Грданичког АПБФ.

⁴¹ У документу се наводе следећи објављени радови: Дамаскин Грданички, „О богомољачком покрету код нас“, *Весник Српске Цркве* (1925) 543–549; исти, „Како да приближимо народ Цркви“, *Весник Српске Цркве* (1925) 549–559, 560–566; исти, „О причешћу болесника“, *Весник Српске Цркве* (1927) 270–278; исти, „Добротворна улога Цркве“, *Богословље I* (1928) 34–41; „Мисли о Јована Кронштатског о свештенству“, *Богословље II* (1929) 130–139, III, 212–225; „Васпитни путеви Цркве“, *Богословље IV* (1929) 303–326.

⁴² Дамаскин Грданички, „О богомољачком покрету код нас“, *Весник Српске Цркве* (1925) 543–549.

⁴³ Анализом текста „О причешћу болесника“, *Весник Српске Цркве* (1927) XXXII, 270, види се у фуснотама да се је аутор користио како страним тако и класичним језицима, нпр. фуснота I: J. H. Kemphorne, *Pastoral life and work to-day*, London 1920, стр. 271; S. Justine, *Apolog*. MPG LXVII, 427 – старогрчки језик. О овоме имамо и потврду у обрасцу *Службеног листа* у коме се наводи „Говори руски, енглески и француски, а служи се немачким и класичним језицима“. Службени лист – Досије др Дамаскина Грданичког, АПБФ.

ховим радovima. Истовремено, помоћу отачких текстова, као обавезном лектиром сваког теолога, одржавао је живу везу пастирског богословља са традицијом и предањем Цркве. У извештају о раду Факултета за школску 1924/5, упућеном ректорату Универзитета, декан подноси и извештај о избору др Дамаскина Грданичког за сталног доцента на катедри за пастирско богословље и омилитику⁴⁴.

Из извештаја професора Дамаскина које је достављао декану Факултета могу се увидети основне смернице предавања и изучавања пастирског богословља на Православном богословском факултету у школским годинама 1925/6, 1927/8, и 1928/9.⁴⁵ Пастирско богословље у школској 1925/6. предавано је у целости и сходно временским могућностима, а усмеравано је у следећим правцима: „уводни део, теорија пастирства, личност пастира и рад, сваки део је био разрађен толико подробно, колико је било могуће за одређени број часова“⁴⁶. Настава пастирског богословља изводила се два часа недељно, а настава омилитике једанпут недељно. Семестралне вежбе одржаване су по један час недељно из оба предмета⁴⁷. Редовна обавеза студената четврте године била је израда семинарских вежби из оба предмета. Теме пастирског богословља биле су:

1. Социјално пастирски проблеми код нас,
2. „Мој живот у Христу“ о. Јована Кронштатског,
3. Пастирство ап. Павла према I посланици Коринћанима,
4. Примери пастирске ревности у Ст. Завету,

и друге⁴⁸. У извештају о раду за школску 1927/8. годину износи се исти концепт предавања и број часова као и претходне школске године; семинар из омилитике одржан је у току зимског, а из пастирског богословља у току летњег семестра⁴⁹. У извештају из школске 1928/29. године стоји да су „предавања понова литографисана за ученике, са извесном допуном, а уколико се није успело са појединим одељцима ученицима су служили као уџбеници књиге као *исповједије* од Митрополита Антонија, *Пути ка спасенију* од Еп. Теофана и др., поред литографисаних предавања“⁵⁰. У истом извештају помиње се и оспособљавање студената за каритативну делатност у Црви у склопу пастирске службе. У намери за што бољим успехом на каритативном плану „ученицима је стварана могућност за ближе упознавање са институцијама добротворног карактера (посећивање државне болнице, посећивање *Привредника* и *Дома сироте деце*), а сем тога покушавано је и навикавање ученика на интересовање за сиротињу, путем доласка у непосредни додир са сиромашним светом београдске општине“⁵¹. Из свега овога могуће је извући јасан закључак како је доживљавано пастирско старање у Цркви, комплексност пастирског богословља као науке, која се не може свести само на једноставно теоретисање, већ и на практично искуство студената. За професора Дамаскина пастирско богословље „није само свештенорадња, већ то духовно расположење пастирево, расположење самоодрицања и љубави, којим пастир треба да је

⁴⁴ Извештај о раду Православног богословског факултера у школској 1924/5. г. АПБФ.

⁴⁵ Сви ови извештаји се налазе у АПБФ.

⁴⁶ Извештај о раду у току школске 1925-1926. године, стр. 1, АПБФ.

⁴⁷ Извештај о раду у току школске 1925-1926. године, стр. 2, АПБФ.

⁴⁸ Извештај о раду у току школске 1925-1926. године, стр. 3, АПБФ.

⁴⁹ Извештај о раду у току школске 1927-1928. године, стр. 1, АПБФ.

⁵⁰ Извештај о раду у току школске 1928-1929. године, стр. 1, АПБФ.

⁵¹ Извештај о раду у току школске 1928-1929. године, стр. 1, АПБФ.

проникнут при вршењу свештенорадњи⁵². Овакви примери јасно нам указују да је професор Грданички систематски пратио трендове пастирског богословља у свету и настојао да их пренесе и у нашу средину. Поред практичних вежби професор Грданички радио је, наравно, и на теоријском плану; његови радови уносе један посве нови дух и приступ пастирском старању.

Поменута предавања у литографском издању⁵³ пружају јасан преглед основних смерница у којима се кретала мисао на пољу пастирског богословља у то време. Скрипта се састојала из уводног, општег и посебног дела. Уводни део објашњава сам појам пастирског богословља, његов историјски развитак; настанак и формирање предмета пастирско богословље, као академске дисциплине⁵⁴. Пастирско богословље представља се као „збир оне Црквене делатности помоћу које се натприродном силом Божјом душа препорађа и води спасењу“, па се тако под пастирском службом могу сматрати службе Цркве кроз литургију, проповеди, те кроз старање о верном народу⁵⁵. Пастирска делатност не може се ограничити ни временски ни просторно, јер пастирство има димнзију „ὄλην τὰ πάντα καὶ ἐν πάσῃ παροικία“⁵⁶. Општи део пастирског богословља обухвата теме попут: духовно вођење, задаци пастирског старања и духовно расуђивање; као и о личности пастира. Професор Грданички истиче потребу доживљаја вере и опитног живота у вери као битних предуслова за духовно старање о народу Божјем⁵⁷. Посебни део бави се темама, као на пример, пастирско старање о људима у различитим старосним добима, као и учовање потешкоћа у приступу верницима различитих интелектуалних и моралних профила. На крају скрипте обавештавају се студенти да треба да прочитају рад митрополита Антонија Храповицког о исповести⁵⁸. Епископ Дамаскин Грданички био је веома активан професор на катедри Пастирског богословља; пратио је савремена кретања пастирског богословља на Западу, указујући при томе како на позитивне тако и на негативне елементе које различити видови пастирског деловања могу изазвати у животу Цркве⁵⁹. Као факултетски професор епископ Грданички уредно прати догађања и богословска кретања на пољу пастирског богословља и активно учествује у њиховом усмеравању. У прилог овоме говоре приказ и оцене које је професор упутио књизи Атанасија Поповића⁶⁰. У својим критикама митрополит Дамаскин указује на главни недо-

⁵² Дамаскин Грданички, „Оцене и приказ“, *Богословље II* (1927), стр. 317.

⁵³ Извештај о раду у току школске 1928-1929. године, стр. 1, АПБФ. Један примерак овог уџбеника чува се у Патријаршијској библиотеци Српске Православне Цркве под сигнатурним бројем III 40103.

⁵⁴ Видимо у другим писаним радовима проф. Дамаскина да је јасно учовао проблеме свога времена и токове у модерној науци у свету. У прилог овоме иде и чињеница критике коју упућује на књигу Атанасије Поповића *Свештеник*, где јасно указује на застарелост у приступу односа Пастирског богословља са другима наукама. Сматра да је Пастирско богословље постало једна самостална академска дисциплина, која колико год да је органски везана и са Литургијом и Канонским правом има своју специфичност и аутономију у модерним академским богословским токовима тога времена. Више о овоме видети Дамаскин Грданички, „Оцене и приказ“, *Богословље II* (1927), стр. 317.

⁵⁵ Видети Дамаскин Грданички, *Пастирско богословље*, стр. 10.

⁵⁶ Дамаскин Грданички, *Пастирско богословље*, стр. 17.

⁵⁷ Дамаскин Грданички, *Пастирско богословље*, стр. 34.

⁵⁸ Дамаскин Грданички, *Пастирско богословље*, стр. 97.

⁵⁹ Пример оваквог писања може се видети у његовом делу „Васпитни путеви цркве (основи пастирског рада са децом)“, *Богословље 4* (1929) 303–326.

⁶⁰ Атанасије Поповић, *Свештеник. Савремене дужности пастира у парохији*, Београд 1926.

статак књиге – не прати савремене токове на пољу пастирског богословља⁶¹. Последњи писани помен професора др Грданичког на Богословском факултету јесте у *Службеном листу* од 29. новембра 1931. где се говори о његовом постављењу за епископа у Чешкој⁶².

На седници Савета факултета од 3. новембра 1931. године „декан износи на решавање већ упражњене катедре... Омилитике са Пастирским Богословљем“⁶³, на шта Савет Факултета овлашћује декана да распише конкурс и тако покрене процедуру избора нових наставника. Настава пастирског богословља није извођена током школске 1931/32, што се јасно види из записника са седнице Савета факултета од 12. марта 1932, где се наводи: „Поведена је реч о предавању Омилитике и Пастирског богословља, који се предмети одласком наставника за ове предмете, већ дуже времена нису предавали. Да би се омогућило предавање ових предмета Савет решава да до избора сталног наставника за ове предмете Пастирско богословље предаје др Димитрије Стефановић, а Омилитику др Радивоје Јосић“⁶⁴. Овом одлуком долази до практичне поделе предмета. Формално остаје једна катедра; пастирско богословље одваја се од омилитике, као његовог саставног дела.

У контексту праћења историје и судбине предмета пастирско богословље на Православном богословском факултету у Београду вредна пажње је и уредба од 17. маја 1935. објављена у *Службеним новинама* бр. 133 XXXIII 11. јуна 1935, где се предмету пастирско богословље додаје социологија, па том приликом долази и до преименовања предмета у пастирско богословље са хришћанском социологијом⁶⁵. Предмет остаје конципован према критеријумима из ове уредбе све до почетка другог светског рата и окупације земље, када факултет престаје са радом. На жалост, не постоје посебни писани трагови на основу којих бисмо могли имати увид у концепцију предмета и токове развоја пастирског богословља док је наставу на овој катедри обављао проф. Димитрије Стефановић, који је, према ужој научној области, био професор Новог завета. Међу писаним научним радовима Димитрија Стефановића учачамо и један део оних који обрађују теме пастирског богословља и који нам могу послужити у формирању представе о развоју богословске мисли на катедри пастирског богословља на Православном богословском факултету за његовог времена. Вредна пажње је његова студија *Од чега зависи успешност пастирског рада*⁶⁶, коју пише као предавач предмета пастир-

⁶¹ Дамаскин Грданички, „Оцене и приказ“, *Богословље* II (1927), стр. 317: „Овде није учињено разграничење Пастирског Богословља са предметом литурђике (тајне), или са предметом Канонског Права (развод брака и др.). А међутим то разграничење је данас остварено потпуно.“

⁶² Службени лист митрополита др Дамаскина Грданичког у досијеу на Православном богословском факултету АПБФ.

⁶³ ЗС АПБФ од 3. новембра 1931, тачка 31.

⁶⁴ ЗС АПБФ од 12. марта 1932, стр. 78–79, тачка 68.

⁶⁵ Уредба од 17. маја 1935. године објављена у *Службеним новинама* бр. 133 XXXIII од 11. јуна 1935. О овоме пише и Чедомир Драшковић, „Четрдесет година Богословског факултета у Београду“, *Богословље* V (XX), св. 1-2 (1961), стр. 4.

⁶⁶ Димитрије Стефановић, „Од чега зависи успешност пастирског рада“, *Богословље* 3–4 (1937) 312-316. У овом раду се јасно указује на смисао и обавезе свештеничке службе. Пастирски рад је комплексна делатност која зависи од више фактора: проповеди, личности пастира као и његовог живота који служи као живи образац хришћанског живљења. На крају текста пружа и једну поуку свештеницима.

ско богословље. Такође, сусрећемо се и са текстом, који је објавио као реакцију на резолуцију свештеничке скупштине у Београду, под насловом *Шта нам је дужност?*, који је јасно сведочанство његовог богословског поимања свештенства и пастирске делатности. У наведеном делу аутор уочава једну духовну кризу у Цркви тог времена: „јер јасно смо осећали, да црква није више онај фактор у људском друштву који је некад била и који би по свом позиву требала и данас да је. Чинило нам се, као да је цркви нестало оне необичне, више силе, којом је некад освојила и препородила свет, и црква више није уживала свој углед и поштовање“⁶⁷. Превазилажење настале кризе, која се појавила у животу и мисији Цркве, професор Стефановић види тако „да се у цркву и у пастире и у паству унесе много више Христовог духа, да се у хришћанској заједници осети много више хришћанског живота, много више живе вере и здравог хришћанског морала“⁶⁸. Из наведених текстова јасно се могу препознати основне смернице богословске мисли проф. Димитрија Стефановића у поимању како пастирског дела Цркве тако и пастирске службе унутар Цркве: основни задатак је сачување „духа Христовог“ како у животу појединца тако и у целокупној црквеној заједници⁶⁹. Одлуком председника Министарског савета Милана Недића 13. јануара 1943. професор Стефановић разрешава се дужности професора те тако поновно остаје упражњено место на катедри за пастирско богословље. Одсуство наставника потврђује и записник са седнице Савета факултета одржане 3. децембра 1945. где, међу дипломским испитима у децембру, недостаје пастирско богословље, што је директан доказ упражњености те катедре⁷⁰.

По завршетку Другог светског рата доноси се нова уредба од 8. октобра 1945. по којој се пастирско богословље одваја од омилитике и формира као нови предмет под називом пастирско богословље са мисионарством⁷¹. Истовремено ова одлука, поред одвајања омилитике, одваја и хришћанску социологију као посебан предмет, независан од пастирског богословља⁷². Прва следећа промена која се дешава на катедри за пастирско богословље јесте избор др Чедомира Драшковића за хонорарног наставника, на седници од 15. децембра 1945⁷³. Само тринаест дана касније на седници 28. децембра 1945. Савет је изабрао Чедомира Драшковића за доцента за предмете пастирско богословље са мисионарством и оми-

⁶⁷ Димитрије Стефановић, *Шта нам је дужност чинити?*, Сремски Карловци 1919, стр. 2. Треба да се напомене да сам аутор у изворном тексту кад пише реч Црква пише је са малим словом. Ова појава је карактеристична за време у коме је аутор живео, тако да се са таквим писањем сусрећемо и у многим другим делима.

⁶⁸ Димитрије Стефановић, *Шта нам је дужност чинити?*, Сремски Карловци 1919, стр. 2.

⁶⁹ Овакав начин поимања пастирског дела у Цркви дубоко је укоренен у богословљу апостола Павла, где апостол указује на потребу очувања „духа Христовог“ како у поједнцу тако и у целокупној црквеној заједници.

⁷⁰ ЗС АПБФ од 3. децембра 1945, тачка 52.

⁷¹ ЗС АПБФ од 8. октобра 1945.

⁷² Чедомир Драшковић, „Четрдесет година Богословског факултета у Београду“, *Богословље* 1-2 XX, 5 (1961), стр. 4.

⁷³ ЗС АПБФ од 15. децембра 1945, тачка 61. На тему датума избора постоји и сведочанство самога Чедомира Драшковића у његовој беседи на прослави четрдесетогодишњице постојања факултета, која је објављена у Богословљу, где се наводи податак да је избор проф. Драшковића био 3. децембра 1945, што није у у сагласности са записником са седнице од 3. децембра 1945. Чедомир Драшковић, „Четрдесет година Богословског факултета у Београду“, *Богословље* 1-2 XX, 5 (1961), стр. 9, фуснота 41.

литиком, на пастирско-омилитичкој катедри⁷⁴. У препису реферата за избор доцента, који је достављен Савету факултета, види се да је ужа специјалност професора Драшковића била везана за предмет омилитика⁷⁵. Научно-истраживачки рад професора Драшковића и на пољу пастирског богословља био је веома плодан, те је на избор за доцента утицао и веома богат списак радова, који су доказивали његову оспособљеност за извођење наставе и на овоме предмету⁷⁶. Из, на срећу, сачуваног плана и програма извођења наставе пастирског богословља из тога времена (1947) могу се видети основе карактеристике предмета које је поставио професор Драшковић, његово место међу осталим богословским предметима, те како је текао његов богословски развој. Пастирско богословље са мисионарством изучавало се и даље на четвртој години студија са два часа предавања и две семинарске вежбе недељно⁷⁷. У својој основи предмет је остао исти као и из времена професора Дамаскина Грданичког⁷⁸. Новина која се истиче у послератном програму овог предмета јесте мисионарство, где се првенствено планира општа анализа појма мисионарства. Посебан нагласак је на мисионарском раду са незнабошцима и неверницима, као и на односу пастира према другим религијама и конфесијама⁷⁹. Из нацрта и основних карактеристика предмета јасно се може уочити да је дошло до промене пастирског богословља, што је директна последица новонастале друштвене ситуације, у којој се Црква нашла у новим околностима и за које је требало спремити кандидати за свештеничку службу. Основна карактеристика пастирског богословља у делу који се бави мисионарством јесте посматрање мисионарске делатности Цркве више у контексту атеистичког а мање у контексту незнабожачког друштва. Оваква поставка мисионарства претеча је данашњем предмету мисиологија, која има превасходни циљ у формирању свести о мисији Цркве у модерном друштву и пред свим његовим изазовима. Из садржаја који приказује предложени план и програм примећује се да богословска мисао

⁷⁴ Извештај продекана Богословског факултета Ректору универзитета за универзитетски савет, бр. 363, од 29. децембра 1945. АПБФ.

⁷⁵ Видети Реферат Савету Православног богословског факултета Универзитета у Београду од 28. децембра 1945, у потпису професора др Радивоја Јосића и др Јордана Илића, АПБФ, Фасцикла Чедомира Драшковића: „Побројани радови кандидата Чедомира Драшковића показују, да је он ушао у суштину предмета практичне теологије, особито Омилитике, да познаје научне методе рада и да може озбиљно радити на овој грани богословских наука“.

⁷⁶ Чедомир Драшковић, „Једна потреба“, *Светосавље* V, 3–4 (1936); исти, „О једнакости и неједнакости“, *Светосавље* VI, 1 (1937); исти, „Наша данашња Црква“ *Светосавље* VI, 2-3 (1937). Такође је пратио и токове научног истраживања који су се дешавали у иностраној литератури и о којима је обавештавао наше читалачке кругове тога времена; тако на пример видимо и његових пар приказа страних књига: N. Kogan, „Pestalozzi's religiöse Haltung und die Rolle der Religion in seiner Pädagogik“ у *Светосављу* VI, 4 (1937); M. T.-L. Penido, „La conscience religieuse“, *Светосавље* VI, 4 (1937).

⁷⁷ План наставе, бр. 882, од 19. јула 1947, АПБФ, стр. 10.

⁷⁸ План наставе, бр. 882, од 19. јула 1947, АПБФ, стр. 10: „Увод – Предмет пастирског богословља и његов однос према другим (богословским) наукама. Пастирско богословље и педагогика. Погрекло и значај пастирско-педагошке делатности. Подела пастирског богословља. Личност пастира и његове особине. – О пастиру и пастирској служби уопште. Призивање и припрема пастира. Образовање и примање свештенства. Духовни живот пастира. Побожност, одушевљење и ревност у служби. Породични живот. Примери хришћанског пастирства. Пастирска служба. – Циљ пастирске службе и њена природа. Пастирски рад са децом и омладином. Рад са одраслима. Рад у болници. Рад са осуђенима. Тешкоће у раду са људима у вези са њиховим положајима, образовању и разликама у религиозном и моралном животу. Средства за вршење пастирске службе“.

⁷⁹ Види План наставе, бр. 882, од 19. јула 1947, АПБФ, стр. 10.

почиње да поприма нове димензије; уочавају се теме попут *призвање* и *припрема пастира* које су до тада нису биле обрађиване, како код митрополита Дамаскина, тако ни код његових наследника. Очигледно је професор Чедомир Драшковић пао под утицај митрополита Антонија Храповицког и његовог уџбеника пастирског богословља, који је у то време био један од најутицајнијих и највреднијих научних радова. Велико поштовање према митрополиту Антонију Храповицком гајио је проф. Драшковић: „Он је заиста *донео пролеће* у историји руске духовне школе уопште и пастирског богословља посебно“⁸⁰. Из проповеди, коју је одржао поводом стогодишњице од рођења митрополита Антонија⁸¹, види се да је професор Драшковић веома добро познавао пастирско богословље митрополита Антонија, његову богословску и историјску утемељеност⁸². Професор Драшковић сматрао је рад митрополита Антонија за највећи напредак руског богословља на пољу пастирског богословља⁸³. Све наведене чињенице јасно указују на поштовање које је професор Драшковић гајио према лику и делу митрополита Антонија, као и на употребу његових писаних дела у практичном извођењу наставе на предмету пастирско богословље. Сем усмених сведочанстава студената, који су студирали у то време, не постоје никакви писани трагови где би се јасно могло видети да је у настави као литература кориштено дело митрополита Антонија Храповицког.

Веома значајан допринос професора Чедомира Драшковића катедри за пастирско богословље јесте у његовом инсистирању на општем значају тела Цркве у пастирском старању, унутар кога постоје различите харизме и послушања. У његовим писаним текстовима примећујемо чврст став да се пастирско дело Цркве не може делити на клир и народ, него да је то јединствено дело. Кључно питања које је професор постављао пред пастирско богословље гласило је: „Како ми, свештеници и световњаци, треба да се међусобно гледамо и да би се наш заједнички рад уобличио у савремени апостолат?“⁸⁴. Предуслов за исправан одговор на ово питање налази се у исправном поимању Цркве као богочовечанског

⁸⁰ Чедомир Драшковић, „Митрополит Антоније Храповицки као пасторалиста“, *Богословље* VII, XXII (1963), стр. 10.

⁸¹ Проповед је одржана у Руској Цркви у Београду 31. марта 1963, а објављена је у *Богословље* VII, XXII (1963), стр. 9-15.

⁸² Чедомир Драшковић, „Митрополит Антоније Храповицки као пасторалиста“, *Богословље* VII, XXII (1963), стр. 11: „У својим предавањима из пастирског богословља, која је о. Антоније држао као ректор студентима IV године, радо се бавио општим разграничавањем два пастирска пута – истинског православног и латинског. Први пак и главни његов захтев био је враћање црквеној традицији и духу светоотачког пастирства. Његово учење о „сапатничкој (сострадавателној) љубави пастира“ коју је унео у пастирско богословље резултира из дубоке вере у морални препород грешника заснован на светоотачком прилажењу човеку који се каје. Велика је штета што архимандрит Антоније кроз своја предавања није дао систем науке. Само је у одломцима, појединим чланцима штампао понешто од онога што је он прочитао студентима у Москви и Казању. Ти чланци су појединачни и потписани иницијалима „С.Ц.Б.“ (служитељ слова Божијег), а касније су ушли у други том његовог „Собрания сочиненій“. Истина, у овим чланцима изнето је оно што је најбитније, тј. његове мисли о призивању, о пастирској припреми, о пастирском дару, и о карактеристичним цртама које одвајају православно пастирство од западног.“

⁸³ Чедомир Драшковић, „Митрополит Антоније Храповицки као пасторалиста“, *Богословље* VII, XXII (1963), стр. 11: „Руска наука пастирског богословља заиста је у митрополиту Антонију Храповицком достигла свој највећи домет у смислу православности и живог излагања.“

⁸⁴ Чедомир Драшковић, „О апостолату световњака“, *Гласник Српске Православне Цркве* 5, XLV (1964), стр. 188.

организма⁸⁵. Позив на учествовање лаика у апостолату Цркве дубоко је усађен у саму природу Цркве, а и директна је последица светотајинског живота унутар Цркве. Крштење „нас обавезује на учешће у Христовом свештеничком, пророчком и царском делу, оно нас оспособљава и обавезује јер нас учлањује у заједницу Христову“⁸⁶. Централни мотив пастирског апостолатата, како лаика, тако и свештенства, налази се у остварењу Цркве у св. Тајни Евхаристије: „у евхаристијској жртви се потврђује наш духовни, свештенички, апостолски акт“⁸⁷. Основна карактеристика апостолатата, али и пастирског присуства Цркве у свету јесте љубав, као основна карактеристика хришћанског идентитета⁸⁸. Пастирско старање и апостолско деловање хришћанина суштински су израз његовог хришћанског идентитета; свако одсуство од дела Цркве потврђује само једну кризу хришћанског идентитета, како верника, тако и клирика⁸⁹. Овакви богословски ставови веома су интересантни, поготово ако се има у виду да се тек годину дана касније, на Другом ватиканском сабору, покреће питања лаика у апостолату Цркве, њеној пастирској служби „у црквеној заједници“. Професор Чедомир Драшковић изабран је 15. децембра 1952. за вандредног професора, а 12. марта 1959. за редовног професора Православног богословског факултета у Београду⁹⁰. У тексту „In memoriam“ у част професора протођакона Чедомира Драшковића, који је објављен у Богословљу, његово дело на катедри пастирског богословља карактерише се следећим речима: „велики интерес је поклањао питању практичне стране хришћанства, и религије уопште, увјек будући будан и отворених очију према свјету и његовим изазовима. Зато је у многим питањима закорачио испред свога времена, држећи се вриједности из минулих времена“⁹¹. Професор протођакон Чедомир Драшковић пензионисан је с пролећа 1974. али наставља са извођењем наставе на предмету пастирско богословље све до јуна 1979. године⁹².

Наставно-научно веће на седници 12. септембра 1979. решавајући питање упражњене катедре за пастирско богословље, извођења наставе и одржавања испита „умољава протојереја др Душана Кашића да се прими испитивања из пред-

⁸⁵ Чедомир Драшковић, „О апостолату световњака“, *Гласник Српске Православне Цркве* 5, XLV (1964), стр. 188–189: „Ми смо заиста један другогме удови, удови који треба да служе истом телу Христовом, Цркви, удови који су позвани на обострано допуњавање.“

⁸⁶ Чедомир Драшковић, „О апостолату световњака“, *Гласник Српске Православне Цркве* 5, XLV (1964), стр. 189

⁸⁷ Чедомир Драшковић, „О апостолату световњака“, *Гласник Српске Православне Цркве* 5, XLV (1964), стр. 189

⁸⁸ Чедомир Драшковић, „О апостолату световњака“, *Гласник Српске Православне Цркве* 5, XLV (1964), стр. 189: „Да би смо постали апостоли морамо имати љубав. Она је главна заповест и од Христа је означена као обележје, знак.“

⁸⁹ Чедомир Драшковић, „О апостолату световњака“, *Гласник Српске Православне Цркве* 5, XLV (1964), стр. 189: „Морам бити апостол. Зашто? Јер иначе нисам прави хришћанин.“

⁹⁰ Више о овоме Чедомир Драшковић, „Четрдесет година Богословског факултета у Београду“, *Богословље* 1-2 XX, 5 (1961), стр. 9.

⁹¹ „In memoriam, Протођакон др Чедомир Драшковић редовни професор Богословског факултета у пензији (18. VIII 1914 – 14. VIII 1994)“, *Богословље* 1-2, XXXVIII, LI (1994), 4.

⁹² Више о овоме види „In memoriam, Протођакон др Чедомир Драшковић редовни професор Богословског факултета у пензији (18. VIII 1914 – 14. VIII 1994)“, *Богословље* 1-2, XXXVIII, LI (1994), 5. Одлуком Светог Архијерејског Синода бр. 330/341 од 19. јуна 1979. не одобрава се избор професора протођакона Чедомира Драшковића за хонорарног наставника. Види и ЗС АПБФ од 30. јуна 1979, стр. 327, тачка 1.

мета Пастирског богословља са црквеним беседништвом и да дотични предмет предаје у наредној академској 1979/80 години⁹³. Професор Кашић прихвата позив и остаје на катедри за пастирско богословље све до 1990. кад предмет преузима проф. др Амфилохије Радовић, који је на предмету остао све до академске 1996/97. На седници Наставно-научног већа од 1. октобра 1997. бива отворен конкурс за предмет пастирско богословље. За доцента је изабран др Љубивоје Стојановић. Професор Стојановић је први пут у историји овог предмета на Богословском факултету написао оригинални уџбеник за студенте под насловом *Пастирско служење*⁹⁴. Новина овога уџбеника је у томе да се пастирском богословљу настоји приступити са богословског аспекта; уџбеник сагледава триадолошку, христолошку и еклисиолошко-социриолошку димензију пастирског богословља.⁹⁵ Постављају се питања мисије Цркве у свету и њеног односа са светом.⁹⁶ Трећи део уџбеника, који носи поднаслов *личност пастира*, обрађује стандардне теме које су актуелизоване у већ постојећим приручницима пастирског богословља нпр. Живана Маринковића⁹⁷.

Са професором Љубивојем Стојановићем, затвара се развој пастирског богословља на Православном богословском факултету у двадесетом веку. Уласком у двадесет и први век пастирско богословље се налази пред новим изазовима и потешкоћама, у којима се такође налази и Црква, и таква ситуација поставља нове и увек аутентичне изазове пред овај академски предмет.

⁹³ ЗС АПБФ од 12. септембра 1979, стр. 330, тачка 3.

⁹⁴ Љубивој Стојановић, *Пастирско служење*, Београд–Зрењанин 2003.

⁹⁵ Љубивој Стојановић, *Пастирско служење*, Београд–Зрењанин 2003, стр. 23–26.

⁹⁶ Љубивој Стојановић, *Пастирско служење*, Београд–Зрењанин 2003, стр. 111–168.

⁹⁷ Живан Маринковић, *Пастирско богословље: Уџбеник за Српске православне богословије*, изд. Патријаршиски управни одбор Српске Православне Цркве, Београд 1970.